

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I JAVNO MNJENJE

POPULIZAM

UREDNIK
ZORAN LUTOVAC

BEOGRAD, 2017

POPULIZAM

Izdaje:

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednik:

Zoran Lutovac

Recenzenti:

Zoran Stojilković

Suzana Ignjatović

Dragan Todorović

Lektura:

Anka Jakšić

Tatjana Rončević

Dizajn korica:

Ninoslav Jankovć

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva

Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 400

ISBN 978-86-7093-190-9

CIP - Каталогизacija у публикацији -

Народна библиотека Србије, Београд

329.4(082)

POPULIZAM / urednik Zoran Lutovac. - Beograd : Institut društvenih nauka : Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017 (Beograd: RIC Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 194 str.: graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Jedan tekst na engl. jeziku. - Tiraž 400. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7093-190-9

a) Популизам - Истраживање - Зборници

COBISS.SR-ID 246796556

© Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017.

„OPASNI (NEŽELJENI) DRUGI” I POPULIZAM U SRBIJI*

ZORAN LUTOVAC

KSENIJA MARKOVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Predmet ovog rada je odnos prema *drugome* (*out-groups*, „opasni drugi”, neželjeni drugi) kao veoma važan segment populizma, bilo da je u pitanju desni ili levi populizam, radikalni ili mejnstrim populizam, populizam kao dominantna ili marginalna pojava. Cilj rada je da se na primeru Srbije pokaže odnos prema „opasnim drugima” kao deo populističke političke prakse i populizma kao slabo utemeljene ideologije, na jednoj strani, i da se utvrdi povratna reakcija naroda (građana) na „opasne druge”, na osnovu istraživanja javnog mnjenja, na drugoj strani. Strukturu rada čini utvrđivanje teorijskog okvira, klasifikovanje osnovnih obeležja populizma i „opasnih drugih” u Srbiji, politička praksa i korelacija populizma i defekata demokratije u njoj, te odnos naroda (građana) prema „opasnim drugima” kroz prizmu empirijskog istraživanja.

KLJUČNE REČI: populizam, „opasni drugi”, Srbija, praksa, defekti demokratije, empirijsko istraživanje

UVOD

Ne tako davno, politički teoretičari su ignorisali, zanemarivali ili potcenjivali značaj izučavanja populizma. Početkom 21. veka još uvek je bilo veoma malo teoretičara koji su se ozbiljnije hvatali u koštac s ovim fenomenom. Jedan od razloga jeste neuhvatljivost, višeznačnost pojma populizam koji su nazivali višeglavi čudovištem (*the many headed monster*) (Hill 1974: 181–204). Iako se njegova manifestacija u političkoj praksi vezuje za kraj 19. veka u SAD i pokret koji je bio usmeren ka očuvanju tadašnjih društvenih

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

temelja,¹ populizam je u savremenoj politikologiji tek nedavno postao ozbiljnije izučavan fenomen. Margaret Kanovan jedna je od onih koji su ukazivali na potrebu sistematskog izučavanja populizma, autorka koja je pokušala da ukaže na značaj dubljeg i svestranijeg izučavanja ovog fenomena, svakako šireg od izučavanja populističkih pokreta i tretiranja populizma kao simptoma nekih patoloških društvenih slabosti (Canovan 2004: 241–252).

U radu se polazi od definicija populizma koje ga vide kao slabo utemeljenu (*thin-centred*) ideologiju (Mudde 2007; Albertazzi-McDonell 2008; Meny-Surel, 2002.; Mouffe, 2013) koja u središtu svog učenja ima ideju da bi politika trebalo da bude odraz volje naroda, politika koja *čistom i moralnom* narodu suprotstavlja *korumpiranu elitu* i „opasne (neželjene) druge“ (*out-groups*), *druge* koji svojim delovanjem ugrožavaju ili narušavaju prava i vrednosti naroda. Središnja ideja populizma je da postoji čist, pošten narod i korumpirana elita čime se zanemaruju klase, posebni interesi i individualne potrebe. Margaret Kanovan u toj središnjoj ideji suverenosti naroda vidi naglašavanje demokratije kao direktnog izraza političke volje većine, nasuprot politici umeća pregovaranja, dogovora i kompromisa. Pri tome, populisti sami sebe vide i predstavljaju kao jedine prave demokrate (Canovan 2002: 25–44).

U savremenoj zapadnoj demokratiji termin populizam ne koristi se samo za politiku koja sukobljava običan narod i establišment, nego i za politiku koju vode „insajderi“, političari na vlasti, koji vode jednu vrstu *catch-all* politike obraćajući se inkluzivnim jezikom narodu kao celini. Takvu politiku koristio je Toni Bler, koji je s izbornim uspehom prekomponovao britansku Laburističku partiju udaljavajući je od socijalističkog radničkog imidža (ne diferencirajući narod po tom osnovu) prikazujući svoju Vladu kao servis koji radi u interesu svih (Canovan 2004: 243). Što se Srbije tiče, to isto se može reći i za Srpsku naprednu stranku (SNS) i njenog lidera Aleksandra Vučića. To je politička organizacija bez čvrste ideologije koja se obraća svima i u vladajuću koaliciju uključuje sve koje može, bez obzira na njihovo programsko ili ideološko opredeljenje, a sve „u interesu naroda“.

¹ Kad se govori o političkoj praksi – pojava populizma se povezuje sa SAD-om i to sa People's Party koja je pred birače izašla s porukom da nema razlike između demokrate i republikanaca, da su i jedni i drugi deo pokvarene političke elite koja američkom narodu „krade“ demokratiju. Nisu uspeali da se nametnu kao trajna politička snaga, iako su na nivou političkog diskursa praktikovali pitki populizam.

ODNOS PREMA DRUGOME KAO SASTAVNI DEO POPULIZMA

Odnos prema drugome (*out groups*, “opasni drugi”, neželjeni drugi) veoma je važan segment populizma, bilo da je u pitanju desni ili levi populizam, radikalni ili mejnstrim populizam, populizam kao dominantna ili marginalna pojava. Desni (radikalni) populistu u kategoriju “oni koje isključujemo”, to jest “neprijatelji naroda” osim političkih elita svrstavaju i imigrante ili nacionalne manjine. Empirijska istraživanja (Mudde, 2007; Flecker, et. al 2004; Norris, 2005) pokazala su da osobe sklone desnom radikalnom populizmu, osim antielitističkih stavova koji čine srž svakog populizma, imaju i tendenciju ka autoritarnim stavovima, ksenofobiji i nacionalizmu.

Desne radikalne populističke stranke jačaju kada uspevaju mobilisati glasače na temelju strahova od ugrožavanja nacionalnog identiteta, fizičkog integriteta, oduzimanja posla ili novca koji se drugima preusmerava. Ekonomska kriza pruža mogućnost takvim strankama da u svoj program uz desne stavove u teritorijalno-kulturnoj dimenziji uključe i leve stavove u socioekonomskoj dimenziji (poput protivljenja merama štednje i predlaganja nekih elemenata jake socijalne države) i tako pridobiju veći broj glasača (Lefkofridi, et. al., 2014). Desni radikalni populistu, dakle, svoje delovanje temelje na isključivanju i zatvaranju u nacionalne okvire. Politički projekt koji deli društvo na tim temeljima može biti vrlo opasan i otvoriti vrata ka autoritarnim oblicima političkog sistema. „Opasni drugi” kod desnih populista (pre svih, imigranti i manjine) opasni su s ekonomskog aspekta, jer “narodu” *oduzimaju radna mesta*, a sa kulturalnog aspekta, jer *ugrožavaju kulturu naroda*.

Na drugoj strani, kod levog populizma neželjeni ili „opasni drugi” su često predstavnici krupnog kapitala ili velike sile koje *izrabljuju narod* u dosluhu s eksponentima svoje politike u zemlji. Levi populistu napuštaju klasni pristup u političkom diskursu stavljajući u centar svoje politike narod u potrazi za što širim socijalnim zahvatom u potrazi za biračima. Istovremeno, levi populistu nisu odbojni prema manjinama i imigrantima, koje desni populistu svrstavaju u „opasne druge“.

Levim i desnim populistima zajednički su antielitizam i pozivanje na narod, a „opasni drugi” su društvene grupe koje ne pripadaju političkim elitama, ali nisu ni deo naroda, oni su “opasni” jer ugrožavaju narod i(li) državu. Zajedničko i jednim i drugima je to što politički kapitalizuju strahove od „opasnih drugih”, na njima temelje politički program i formiraju vrednosne

prioritete. Postoje i populistici koji u svom diskursu nemaju „opasne druge” (poput Mira Cerara u Sloveniji) pa ih neki teoretičari svrstavaju u centristički populizam. U središtu njihove pažnje je ideološki neutralna potreba povratka morala u politiku.

Odnos prema „drugome” sastavni je element identiteta, odnosno, shvatanje da se tek u odnosu prema „drugome” može doći do svesti o sebi samome i da to vredi i za narode i države. Maks Veber je pisao o tome da se etnički identitet izgrađuje na osnovu razlike, da se svest o pripadnosti ne stvara zahvaljujući izolovanosti nego, naprotiv, međusobnim suprotstavljanjima razlika koje se ističu da bi se ustanovile etničke granice (Veber, 1976: 323–337; Gadamer, 1989, Eriksen, 2004). I tu leži veliki potencijal za razvijanje populizma i u okviru njega „opasnih drugih” kao njegovog integralnog dela. Primer država nastalih rastakanjem SFRJ potvrđuje tu tezu (Lutovac, 2015: 23–28; Popov, 1993).

POPULIZAM I DEFEKTI DEMOKRATIJE U SRBIJI

Ako se za 90-te godine 20. veka može reći da su obeležene sukobom kvazilevog i kvazidesnog populizma čija je jedina tačka razumevanja bio nacionalizam, onda se za period od 2012. godine može reći da je obeležen koalicijom ta dva populizma. Oba su i dalje *kvazi* jer se pozivaju na neke vrednosti leve i desnice, a u svojoj praksi daleko su od toga da se mogu nazvati levicom ili desnicom u pravom smislu tih reči.

Posle petooktobarskih promena 2000. godine započet je ogroman posao izgradnje državnih i društvenih institucija (Lutovac, 2014: 395–406), vraćanja poverenja u vlastite snage i mogućnosti na svim društvenim planovima. Očekivanja građana (naroda) su bila takođe ogromna, što će se pokazati kao mač sa dve oštrice. Pokazaće se da je brzina i zahvat promena bio ispod tih očekivanja, ali i ispod realnih mogućnosti, što je sve uticalo na trijumfalni povratak glavnih aktera iz 90-ih godina 20. veka. Ipak, neke su se stvari značajno promenile: proevropska politika, na primer, postala je gotovo opšteprihvaćena među značajnim strankama; nacionalna isključivost više nije deo *mejnstrim* politike, Zapad za elite na vlasti više nije „opasan drugi”, a NVO više nisu „nepoželjan drugi” (iako empirijska istraživanja pokazuju da ih narod i dalje doživljava kao „opasne druge”, naročito SAD i NATO). Čini se, međutim, da je ta promena, pre svega, rezultat pragmatične procene da će to doprineti većem

koalicionom potencijalu stranaka koje su se promenile i podršci Zapada, nego što je to bila iskrena promena političkog kursa.

Populizam 90-ih bio je populizam socijaliste (bivšeg komuniste) Slobodana Miloševića koji je na talasu nacionalizma i sukobima s desnicom, te povremenom saradnjom s radikalnom desnicom (Srpska radikalna stranka) dominirao političkom scenom (Popov, 1993). Restilizovan, s akterima koji su bili na važnim funkcijama 90-ih, populizam se na velika vrata vraća na vlast formiranjem SNS–SPS (Srpska napredna stranka – Socijalistička partija Srbije) parlamentarne većine i formiranjem Dačićeve vlade (SPS) 2012. godine, u kojoj je prvi potpredsednik te vlade Aleksandar Vučić (SNS) bio stvarni čovek broj jedan i koji je čekao prvu priliku da na prevremenim izborima formalizuje svoju dominaciju. Koalicija SPS–SNS označila je početak vladavine „koalicije dva populizma“ koja traje i dalje (2017). kvazilevog i kvazidesnog i eru vladavine jednog čoveka Aleksandra Vučića koji je oličavao sve ono što populizam jeste ili što se o njemu misli da jeste: od retoričke demagogije, političkog stila gradnje kulta ličnosti do vladavine u ime naroda koja se legitimiše suprotstavljanjem „korumpiranoj eliti“ nekadašnje vlasti i borbi za narodne interese zaštitom od „opasnih drugih“ oličenih u neprijateljima u međunarodnoj zajednici, okruženju, ali i u unutrašnjim neprijateljima.

U Srbiji danas postoje formalne demokratske institucije u kojima se, međutim, u praksi nosioci vlasti stavljaju u povlašćen položaj. Oni manipulacijama državnim resursima sebi omogućavaju prednost u političkim sučeljavanjima, druge učesnike političkog života stavljaju u neravnopravan položaj, anulirajući time načelo ravnopravnog učešća u izbornom nadmetanju. Izbori se održavaju redovno, ali je opozicija u podređenom položaju zbog nejednakog pristupa finansijskim sredstvima, zbog dominantnog uticaja vlasti na medije i nepostojanja nezavisnog pravosuđa. Sve to omogućava političkim elitama na vlasti ogromnu prednost, te je otuda ovakav poredak svojevrzni hibrid koji prirodno teži da potisne liberalne elemente demokratije, naročito tamo gde su institucije nejake i gde je nerazvijeno kritičko javno mnjenje, kao što je slučaj u Srbiji. Dakle, na osnovu defekata demokratije koje ima, Srbija bi se mogla svrstati u kompetitivni autoritarizam ili neliberalnu ili populističku demokratiju (Lutovac, 2016: 219–239).

U političkoj praksi Srbije nema stvarne podele vlasti: opozicija je na udaru privatnih medija koji dobijaju državnu pomoć i privilegovan položaj na osnovu političkog uticaja, državni mediji se ponašaju kao partijski servis najjače vladajuće stranke i bilten najmoćnijeg čoveka u državi – nekada predsednika

Vlade, danas predsednika države – čija se moć crpi iz pozicije predsednika najjače vladajuće stranke. Vladavina prava je u senci vladajuće partije, odnosno njenog lidera koji svoj legitimitet crpi u popularnosti, a nju transponuje na donošenje odluka unutar i van svojih nadležnosti. On se postavlja kao vrhovni društveni arbitar, kao *pater familias* koji se pokroviteljski odnosi prema drugim institucijama i koji svoju politiku zasniva na „direktnoj komunikaciji sa građanima“.

Nasuprot tome, demokratska politička zajednica vladavine prava, odnosno stabilizovana demokratija, jeste zajednica u kojoj se poštuju ljudska prava, demokratske procedure, u kojoj je svaka grana vlasti efektivno ograničena kako se ne bi mogla prekoračiti ovlašćenja koja svaka od njih ima. Formalno zalaganje za ova načela i vrednosti je neophodno, ali ne i dovoljno. Potrebno je da se u praksi delotvorno sprovede demokratski principi i promovišu proklamovane vrednosti. Srbija je na tom putu, na putu s mnogo prepreka, još veoma daleko od cilja (Lutovac, 2016: 235–236), a populizam joj nije od pomoći jer ne pomaže da se otklanjaju defekti u gradnji liberalne demokratije. Naprotiv, pozivajući se na demokratiju ti defekti se prikrivaju, modifikuju ili čak neguju nauštrb izgradnje demokratskog društva koje teži uravnotežavanju demokratskih i liberalnih vrednosti.

Upravljanje strahovima, zebnjama i teskobama koristi se kao političko gorivo koje se uz pomoć medija distribuira narodu. Koalicija kvazilevog i kvazidesnog populizma promenila je njegov sadržaj: nacionalizam je restilizovan, proklamovano samodovoljstvo je ustupilo mesto evropejstvu, rangiranje „opasnih drugih“ se takođe promenilo, ali matrica političkog ponašanja ostala je ista. Iz pozicije ubedljive parlamentarne većine apsolutizuje se princip i značaj većine, nipodaštava uloga i značaj manjine i više od toga: pokazuje se netrpeljivost prema drukčijem mišljenju i kritici. „Opasni drugi“ – rangiraju se instrumentalno prema potrebi datog trenutka – nekada su to Amerikanci, nekada Hrvati, Albanci ili Bošnjaci. Umesto kao konkurenti na političkoj sceni, političke elite bivšeg režima i tajkuni tretiraju se kao „opasni drugi“, ali i svi oni koji su spremni da kritikuju i ne povinuju se politici jednog čoveka koji kontroliše ne samo vladajuću koaliciju, nego i gotovo sve države, pa i nezavisne institucije i ključne državne medije i tabloide. Dakle, može se reći da je politika antipluralizma bitna odlika populizma u Srbiji danas.

„OPASNI DRUGI” IZ EMPIRIJSKOG UGLA

Burno razdoblje rastakanja SFRJ, praćeno nacionalizmom i šovinizmom ostavilo je duboke tragove na građane bivših jugoslovenskih republika. „Opasni drugi” oličeni u pripadnicima nacionalnih manjina nisu više onoliko „opasni” kao u vreme 90-ih, ali su izvesni oblici podozrenja ostali do danas, uprkos proklamovanoj politici pomirenja, dobrosusedstva i negovanja evropskih vrednosti.

Stavovi prema „drugima“ (*out-groups*) u fokusu su empirijskih istraživanja koja se bave populizmom (Hobolt, 2016: 5). Empirijsko istraživanje „Javno mnjenje Srbije“ – (Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka) rađeno juna–jula 2017. na uzorku od 1500 intervjuisanih punoletnih stanovnika sa 100 biračkih mesta (*proportional to size sampling*) uvažavajući sugestije CSES (Comparative Study of Electoral Systems) Modul 5 i specifičnosti za Srbiju – imalo je za cilj, između ostalog, da se bavi „drugima“.

Iskustvo nam govori da je: „za status nacionalnih manjina ključno pitanje političke integracije“ (Marković-Lutovac, 2017: 311). Istraživanje je pokazalo da pripadnici manjina i većinskog naroda još uvek različito gledaju na svoje mesto i ulogu u političkoj zajednici. Tako se, na primer, s tvrdnjom **da manjinske grupe treba da se prilagode običajima i tradiciji u Srbiji** uopšte ne slaže čak 82,1% Bošnjaka i još 10,7% njih se uglavnom ne slaže s tom tvrdnjom. Apsolutnovećinski s tim se ne slažu ni Hrvati: 31,6% uopšte i 26,3% uglavnom. Mađari su po tom pitanju podeljeni (18,5% uopšte i 12,3% se uglavnom ne slaže, dok se 13,8% potpuno i 24,6% uglavnom slaže s tom tvrdnjom). Na drugoj strani, Srbi se apsolutnovećinski slažu s tom tvrdnjom (27,7% potpuno i 31,8% uglavnom).

Volja većine se apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine i to se odražava i na stavove građana. Iako se: „Uspešna integracija zasniva na dijalogu i međusobnom uvažavanju, a ne na prikrivenom ili otvorenom izolacionizmu“ (Marković-Lutovac, 2017: 311), to u praksi često nije bio slučaj. Kada je u pitanju odnos prema nacionalnim manjinama njeni pripadnici sasvim drukčije reaguju od Srba na tvrdnju da **volja većine treba uvek da prevagne, čak i nad pravima manjinskih grupa**: 89,2% Bošnjaka se s tom tvrdnjom ne slaže (82,1% uopšte i 7,1% uglavnom), 68,5% Hrvata (47,4 % uopšte i 21,1% uglavnom), 62,5%, Mađara (37,5% uopšte i 25% uglavnom), 66, 7% Roma (38,1% uopšte i 28,6% uglavnom).

Tokom 90-ih godina 20. veka Srbi u susednim zemljama i manjine u Srbiji bili su „opasni drugi“ i potrebne su godine miroljubive dobrosusedske politike da se animoziteti i strahovi od *drugih* potisnu i da se uspostavi međusobno poverenje i uvažavanje. Pomoću tvrdnje da **u Srbiji većinska nacija ne uvažava dovoljno interese nacionalnih manjina** pokušali smo da utvrdimo kakve su percepcije građana o tome. Svega 16,5% Srba slaže se s tom tvrdnjom (4,6% potpuno i 11,9% uglavnom). Na drugoj strani, najveći broj Mađara ne može da se odredi prema toj tvrdnji (45,3%), a među onima koji su se odredili više je njih koji se slažu s tom tvrdnjom – 31,3% (9,4% potpuno i 21,9% uglavnom); Hrvati su podeljeni: 16,7% potpuno se slaže i 21,1% uglavnom se ne slaže, dok se 27,8% slaže (11,1% potpuno i 16,7% uglavnom); Bošnjaci se relativnovećinski ne slažu s tom tvrdnjom (39,3% uglavnom se ne slaže a 3,6% potpuno), dok se 28,6% njih slaže s tom tvrdnjom (10,7 potpuno i 17,9 uglavnom). Romi se pak skoro dvotrećinski slažu s tom tvrdnjom 68,1% (54,5% potpuno i 13,6% uglavnom).

Još od devedesetih godina 20. veka u Srbiji se kroz javni govor policara, ali i dela intelektualaca provlači teza kako **nacionalne manjine zloupotrebljavaju prava koja imaju**. Pokušali smo da utvrdimo kako se ova teza danas prelama kroz javno mnjenje Srbije. Svega 18,8% Srba se ne slaže s tom tvrdnjom (4,4% uopšte i 14,4% uglavnom), dok se 46,3% slaže (20,3% potpuno i 26% uglavnom). Nasuprot tome pripadnici nacionalnih manjina se ogromnom većinom ne slažu s tom tvrdnjom: 79% Hrvata (57,9% uopšte se ne slaže, a 21,1% uglavnom se ne slaže), 69,8% Mađara (44,4% uopšte i 25,4% uglavnom) i 67,9 % Bošnjaka (25% uopšte i 42,9% uglavnom).

Spoljni „opasni drugi”

Imigranti su kao potencijalni „opasni drugi“ u prvi plan došli tek s velikim međunarodnim mešovitim migracijskim talasom 2015/16. kada je uz veliki broj izbeglica iz Sirije i Iraka ka Evropi krenuo i jedan veliki broj ekonomskih migranata iz drugih zemalja i na putu ka Zapadnoj Evropi je prolazio ili se kraće ili duže zadržavao na teritoriji Srbije.

Kroz nekoliko tvrdnji o kojima su se ispitanici izjašnjavali pokušali smo da utvrdimo u kojoj meri su oni doživljeni kao stvarni ili potencijalni *opasni (neželjeni)* drugi. U pogledu odnosa prema migrantima gotovo da nema suštinskih razlika među pripadnicima različitih nacija: relativna većina onih koji se izjašnjavaju kao Srbi (45,6%) slažu se s tvrdnjom da imigranti nanose štetu

srpskoj kulturi (20,3% potpuno i 25,3 uglavnom, dok se 24,1% ne slaže). Mađari se relativno većinski slažu (47,7%, dok se 28,9 % ne slaže). Hrvati su potpuno podeljeni: po 38,9% se slažu i ne slažu s tom tvrdnjom. Bošnjaci se pak natprosečno slažu s tom tvrdnjom – 70,4% naspram 14,8% onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom. Slično je i u pogledu odnosa prema tvrdnji da imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji: čak 70,4% Bošnjaka slaže se s tom tvrdnjom (11,1% potpuno i 59,3% uglavnom – naspram 14,8% onih koji se ne slažu), 64,6% Mađara (21,5% potpuno i 43,1 uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), 51,1% Srba (22,1 potpuno i 29% uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), dok se Hrvati relativno većinski slažu s ovom tvrdnjom (47,4% naspram 31,6% njih koji se ne slažu). O imigrantima se u zemljama razvijenog Zapada razgovara i s razvojnog i ekonomskog stanovišta, dok se u Srbiji, izuzimajući uže naučne i stručne skupove, to pitanje uglavnom svodi na humanitarni aspekt. Sa tvrdnjom da su imigranti dobri za srpsku ekonomiju ne slaže se čak 79% Hrvata, 66,8% (svega 10% se slaže) 69,2% Mađara (10,8% se slaže) i 64,1% Srba (svega 7,7% se slaže), dok se 63% Bošnjaka izjasnilo da ne može da proceni (22,2% se slaže, a 14,8% ne slaže s tom tvrdnjom).

Priča o ugroženosti spolja duboko je ukorenjena na ovim prostorima. Posle Drugog svetskog rata spoljni neprijatelji imali su važnu ulogu u homogenizaciji stanovništva SFRJ. Njihovo rangiranje zavisilo je od konteksta: nekada su to bili kapitalistički imperijalisti, potom Staljin i Sovjeti, teoretičari buržoaskih ideja... Posle rastakanja SFRJ redosled spoljnih neprijatelja se opet promenio, tako da su sada nekadašnja “braća” postala najozbiljniji “opasni drugi”. I dugo posle okončanja sukoba na prostoru bivše SFRJ zaoštavanje odnosa s pripadnicima manjina politički se instrumentalizovalo. Obeležavanje godišnjica posvećenih nedavno završenim ratnim sukobima često su povod da se podgreje priča o *opasnom drugom*. Ispitujući javno mnjenje u junu–julu 2017, pitali smo građane u kojoj meri Srbiju ugrožavaju pojedini pripadnici manjina. Među Srbima je još uvek 40,3% onih koji smatraju da Hrvati u ozbiljnoj meri ugrožavaju Srbiju (20,4% da je veoma mnogo ugrožavaju, 19,9% mnogo i 26% da je srednje ugrožavaju). Svega 12,7% Srba smatra da je nimalo, a 21,1% da je malo ugrožavaju.

Osećaj ugroženosti Srbije od strane Albanaca kod Srba je još izraženiji: 31,1% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 28,8% da je mnogo i 18,8% da je srednje ugrožena). Svega 5,5% misli da nimalo nije ugrožena, odnosno njih 12,5% da je malo ugrožena.

Ugroženost Srbije od strane Bošnjaka percipira se nešto drukčije. Još uvek ima relativno veliki broj onih koji smatraju da Bošnjaci ugrožavaju Srbiju, ali je struktura stepena osećaja ugroženosti kod Srba obrnuto proporcionalna nego kad su Albanci u pitanju: 8,7% je onih koji smatraju da je veoma mnogo ugrožena, 16% ispitanika smatra da je mnogo i 25,6% da je srednje ugrožena. Među Srbima je 24,9% onih koji smatraju da Srbija nije nimalo ugrožena od strane Bošnjaka i 24,8% onih koji smatraju da je malo ugrožena.

Svakako da brojne pomirljive poruke o dobrosusedstvu i pomirenju utiču na smanjenje iskazivanja osećaja ugroženosti, ali još uvek relativno visok nivo tog osećaja, posledica je povremenih provokativnih izjava političara i obeležavanja tragičnih događaja iz nedavnog oružanog sukoba.

Ispitanici srpske nacionalnosti ne vide u Mađarima one koji ugrožavaju Srbiju: svega 4,9% smatra da veoma mnogo i 4,6% da je mnogo ugrožavaju, da je srednje ugrožavaju smatra 16% ispitanika srpske nacionalnosti, 30,9% malo, 43,6% njih smatra da nimalo ne ugrožavaju Srbiju. Na to, svakako, utiču činjenica da je mađarska etnička stranka redovni član svih republičkih vlada od 2000. godine naovamo, kao i, u osnovi, dobri odnosi dve susedne zemlje.

Među spoljnim „opasnim drugim” građani Srbije u NATO vide organizaciju koja u velikoj meri ugrožava Srbiju: 71,3% smatra da NATO ozbiljno ugrožava Srbiju – veoma mnogo 42,4%, mnogo 28,9%, a uz njih je 17,9% koji misle da je srednje ugrožava. Svega 3,5% da nimalo ne ugrožava i 7,4% da malo ugrožava Srbiju. Kada se pogleda kako samo građani srpske nacionalnosti gledaju na ugroženost od NATO onda su procenti još izraženije nepovoljni: 73% njih smatra da je ugroženost Srbije velika (44,6% veoma mnogo i 28,4% mnogo), 18% da je Srbija srednje ugrožena, 6,7% da je malo ugrožena i svega 2,3% da nimalo nije ugrožena. To je svakako posledica NATO bombardovanja koje je ogromna većina građana doživela kao zločin ili u najmanju ruku kao neopravdan način da se zaustave sukobi na KiM. Otuda čak ni potpuno prozapadno orijentisane relevantne političke stranke u svom programu i javnom nastupu ne zastupaju otvoreno ulazak Srbije u NATO. Recimo, pristalice građanske DS ne razlikuju se značajno (dva-tri procenta) od proseka građana Srbije u pogledu ocene ugroženosti Srbije od strane NATO: 39% pristalica DS smatra da je Srbija veoma mnogo ugrožena, 22% mnogo i 24,4% srednje ugrožena. Svega 4,9% pristalica DS smatra da Srbija nije nimalo ugrožena od strane NATO i 9,8% da je malo ugrožena.

Veoma veliki broj građana (61,5%) smatra da je Srbija ozbiljno ugrožena i od strane SAD: 28,7% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 32,5%

da je mnogo, a ako im se dodaju i oni koji misle da SAD srednje ugrožavaju Srbiju (20,7%), onda je jasno da se SAD percipiraju kao sila koja ima odlučujuću ulogu u NATO. Svega 6,1% ispitanika smatra da SAD nimalo ne ugrožavaju Srbiju i 12% da je malo ugrožavaju. Dakle, u vojno-političkom smislu NATO i SAD se kod građana Srbije doživljavaju kao najozbiljniji „opasni drugi“.

Na listi onih koji ozbiljno ugrožavaju Srbiju veoma visoko se kotiraju strane banke i kompanije: 28,5% ispitanika smatra da Srbija veoma mnogo ugrožena, a 27,6% da je mnogo ugrožena, 23,2% njih smatra da je srednje ugrožena, a svega 7,4% nije nimalo i 13,3% da je malo ugrožena.

S obzirom na činjenicu da je Srbija u procesu integracija u Evropsku uniju, percepcija koju građani imaju o EU kao nekom ko ugrožava Srbiju nije baš najpovoljnija: svega 11,7% misli da EU nimalo ne ugrožava Srbiju, a 17,5% da je malo ugrožava. Na drugoj strani, veliki je procenat onih koji misle da je ozbiljno ugrožava: 16,3% veoma mnogo i 24,6% mnogo. Onih koji smatraju da je srednje ugrožava je 29,9%.

Za Rusiju se može reći da ne spada u one države koje građani sami označavaju kao „opasne druge“. Svega je 4,4% onih koji misle da Rusija veoma mnogo ugrožava Srbiju i 7,1% da je mnogo ugrožava. Da je srednje ugrožava misli 16,7% građana, dok na drugoj strani 41,3% ispitanika misli da je nimalo ne ugrožava i 30,5% da je malo ugrožava. Kada se dobijeni procenti za Rusiju uporede s ostalima koji su bili na listi potencijalnih „opasnih drugih“, jasno je da je Rusija mnogo bolje kotirana. Otuda pokušaj vođenja „uravnotežene“ spoljne politike vladajuće koalicije. S druge strane, takva „uravnotežena“ politika povratno deluje na bolji rejting Rusije među građanima Srbije.

ZAKLJUČAK

I primer Srbije pokazuje da je odnos prema *drugome* („opasnom drugom“, neželjenom drugom) veoma važan segment populizma, bilo da je u pitanju levi ili desni populizam. Može se reći čak da je populizam snagom svoje izborne privlačnosti brisao proklamovane ideološke granice. U Srbiji to i nije bilo naročito teško postići s obzirom na činjenicu da prave levice i prave desnice nije ni bilo, da su to bili tek nagoveštaji ideoloških partija kakve postoje u praksama razvijenih demokratskih država. Ako se za 90-te godine 20. veka može reći da su obeležene sukobom kvazilevovog i kvazidesnog populizma čija je jedina tačka razumevanja bio nacionalizam, onda se za period od 2012. godine može reći da je obeležen koalicijom ta dva populizma. Oba su i dalje *kvazi* jer se

pozivaju na neke vrednosti leve i desnice, a u svojoj praksi daleko su od toga da se mogu nazvati levicom ili desnicom u pravom smislu tih reči.

U političkoj praksi Srbije nema stvarne podele vlasti; demokratski procesi su s ozbiljnim nedostacima, izbori se sprovode u uslovima potpunog favorizovanja stranaka na vlasti, pritisaka na aktere i birače na terenu; nema uslova za fer političko nadmetanje, opozicija je na udaru privatnih medija koji dobijaju državnu pomoć i privilegovan položaj na osnovu političkog uticaja; državni mediji se ponašaju kao partijski servis najjače vladajuće stranke i bilten najmoćnijeg čoveka u državi – nekada predsednika Vlade, danas predsednika države – čija se moć crpi iz pozicije predsednika najjače vladajuće stranke.

Konstantu na rang-listi „opasnih drugih“ pored uobičajenih *drugih* u političkom diskursu vladajuće većine čine i elite bivšeg režima i tajkuni. Rečju, za njih su ”opasni drugi” i oni koji su spremni da kritikuju i ne povinuju se politici jednog čoveka koji kontroliše ne samo vladajuću koaliciju, nego i gotovo sve državne, pa i nezavisne institucije, državne medije i tabloide, te se može reći da je antipluralizam bitna odlika populizma u Srbiji danas.

Vladajuća koalicija ima ubedljivu parlamentarnu većinu i ona je apsolutizuje nipodaštavanjem uloge i značaja manjine i pokazivanjem netrpeljivosti prema drukčijem mišljenju i kritici. Empirijska istraživanja pokazuju da još od 90-ih godina 20. veka postoji kontinuitet prisustva „opasnih drugih” u javnom diskursu Srbije (pripadnici manjina, NATO). „Opasni drugi” rangiraju se instrumentalno, prema potrebi datog trenutka: nekada su to Amerikanci, nekada NATO, a nekada Hrvati, Albanci ili Bošnjaci.

Postoji jaka situaciona korelacija između ”opasnih drugih” koje političke elite označe kao takve i odnosa građana prema njima. Međunacionalne napetosti i sukobi 90-ih godina 20. veka na prostoru bivše SFRJ umnogome su definisale ”opasne druge” među građanima Srbije, a njihov osećaj ugroženosti još uvek je u direktnoj korelaciji s porukama koje političke elite šalju, kao i sa unutrašnjom i spoljnom praktičnom politikom.

LITERATURA

Albertazzi, Daniele &. McDonnell, Duncan (2008), ”The Sceptre and the Spectre” in: Albertazzi, D. and McDonnell, D. (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, 1 – 11. New York, Palgrave.

Canovan, Margaret (2002), "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", U: Meny, Y. i Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, 25 – 44. Basingstoke, Palgrave.

Canovan, Margaret (2004), "Populism for political theorists?", *Journal of Political Ideologies*, (October 2004) 9(3), 241–252.

Eriksen, Tomas Hilan (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Knjižara krug, Beograd, str. 295.

Flecker Jörg et al (2004), "Socio-economic change, individual reactions and the appeal of the extreme right – SIREN", Final Report, *EU Research on Social Sciences and Humanities*, RTD info, Brussels, European Commission, Directorate-General for Research, Information and Communication Unit.

Gadamer, Hans Georg (1989) *Das Erbe Europas*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Hill, Christopher (1974) "The many-headed monste, in C. Hill (ed.) *Change and Continuity in Seventeenth-Century England* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1974.) pp.181–204.

Hobolt, Sara et al. (2016) *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*, CSES Planning Committee Module 5 Final Report.

Javno mnjenje Srbije JMS (2017), *Populizam u Srbiji – uzroci i posledice*. Istraživanje javnog mnjenja Srbije, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Lefkofridi, Zoe; Wagner, Markus. and Willmann, Johanna (2014.), "Left-Authoritarians and Policy Representation in Western Europe: Electoral Choice across Ideological Dimensions", *West European Politics*, 37 (1): 65 – 90.

Lutovac, Zoran (2015) *Srpski identitet u Crnoj Gori*, Institut društvenih nauka, Beograd.

Lutovac, Zoran (2014). "Izgradnja političkog i ustavnog identiteta samostalne Srbije" u: *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, (ur. Milan Podunavac i Biljana Đorđević) Beograd: Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, 395–406.

Lutovac, Zoran (2016), „Evropska unija i ishodi demokratizacije u Srbiji". *Urušavanje ili slom demokratije*, (ur.) Ilija Vujačić i Bojan Vranić, Udruženje za političke nauke Srbije, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd 2016, str. 219-239.

Meny, Yves &. Surel, Yves. (2002.), "The Constitutive Ambiguity of Populism", in: Meny, Yves i Surel, Yves (ur.), *Democracies and the Populist Challenge*, 1–21. Basingstoke, Palgrave.

Marković, Ksenija, Lutovac, Zoran, "Globalizacija i odnos većinskih stranaka prema nacionalnim manjinama u Srbiji – od politike izolacije do politike integracije" u: Veselin Vukotić i drugi, *Globalizacija i izolacionizam*, Institut društvenih nauka, Beograd 2017, str.300-312.

Mouffe, Chantal, (2013), *Agonistics: Thinking The World Politically*, London, verso.

Mudde, Cas. (2007.), *Populist radical right parties in Europe*, New York, Cambridge University Press.

Norris, Pippa (2005) *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Popov Nebojša (1993) *Srpski populizam – od marginalne do dominantne pojave*, Vreme – specijalni dodatak, 24.V 1993, br.135, Beograd.

Veber, Maks (1976), *Odnosi u etničkim zajednicama, Privreda i društvo*, IV glava, tom 1, Prosveta, Beograd, str. 323–337.

„OUT- GROUPS“ AND POPULISM IN SERBIA

ZORAN LUTOVAC

KSENIJA MARKOVIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

The subject of this work is the attitude to the others (out-groups, dangerous, unwanted others) as a very important segment of populism, whether it is a right or a left-wing populism, radical or mainstream populism, populism as a dominant or marginal phenomenon. The aim of this paper is to show on the case of Serbia the attitude towards *dangerous others* as a part of a populist political practice and populism as a *thin-centred* ideology, on the one hand, and to determine the feedback reaction of the people (citizens) towards *dangerous others*, on the basis of opinion polls, on the other side. The structure of the paper is the determination of the theoretical framework, the classification of the basic characteristics of the populism and *dangerous others* in Serbia, political practice and the correlation of populism and democracy defects in it, and the attitude of citizens towards *dangerous others* through the prism of empirical research.

There are no many works in Serbia on populism in general, nor the consideration of the role of *dangerous others* in the context of populist practices and developing of the elements of *thin-centred* ideology. This study is a first step towards a systematic and, hopefully, regular research on *dangerous others* in the context of populism phenomena and the effects of its presence in society.

Public Opinion Research (June-July 2017) assumes that, since the 90-ies of XX century, there is a continuity of the presence of *dangerous others* in Serbian public discourse (minorities, NATO). Dangerous others are ranked instrumentally by political elites according to the necessities of the moment - sometimes in the spotlights are Americans, sometimes NATO, and sometimes Croats, Bosnians or Albanians: it has been proven by an empirical determination of respondent's attitude that even the citizens feel about them as they are *others*. Although it can not be classified in the category of *dangerous others*, the ruling elite thus effectively treat the elite of the former regime and tycoons in that way. Apart from them, as *dangerous others* are treated all those who are willing to criticize the government and to oppose to the policy of a man

who controls not only the ruling coalition, but almost all government, and even independent institutions, state media and the tabloids, so we can say that the antilpluralism is the essential characteristic of populism in Serbia today.

KEY WORDS: Populism, “Out-groups”, Serbia, Practice, Defects of Democracy, Public Opinion Research